

Dr. Donald W. Peckham

nyelvész, a Szegedi Tudományegyetem Angol–Amerikai Intézetének oktatója

és

Dr. Habil. Fenyvesi Anna

nyelvész, a Szegedi Tudományegyetem Angol–Amerikai Intézetének oktatója

Amerikai pilóták Szentesen 1944 decemberében dr. Rózsavölgyi Józsefnél^{1*}

Absztrakt

1944 december 18-án egy amerikai B-17-es harci bombázó zuhant le Szentes határában, miután egy kelet-németországi bevetésen, majd pedig Magyarország fölött is találat érte. Két pilótája sikeresen földet ért ejtőernyőjével, és az elkövetkező napokat Szentesen töltötték, majd december 23-án visszatértek bázisukra, az olaszországi Bariba. Szentesen töltött napjaikat dr. Rózsavölgyi József, a városi kórház fül-orr-gégészének házában, annak vendégeként töltötték. E nem szokványos fogadtatás történetét fejtjük fel USA-beli és magyar források felhasználásával, többek között a titkosítás alól nemrégiben kikerült amerikai katonai iratok alapján.

Jelen írásunkkal a II. világháború 1944-es eseményeinek nyolcvanadik évfordulója kapcsán USA-beli és magyar források felhasználásával kívánunk adalékkal szolgálni egyrészt az események történeti feltárásához, másrészt a világháború alatt Magyarországon lezuhant amerikai repülőgépek történetének kutatásához.² Emellett egy mára már sajnálatos módon elfeledett szentesi orvos, dr. Rózsavölgyi József (1889–1960) amerikai kapcsolatait kívánjuk feltárni, és egyben az emléke előtt szeretnénk tisztelni.

Bevezetés

* Köszönettel tartozunk dr. Tóth Hajnalka történész kollegánknak a cikk szövegéhez fűzött tartalmi, formai, és nyelvi javaslataiért.

² Vö. www.legihaboru.hu, Oláh András Pál és Mohos Nándor kutatói weboldalával. Utolsó letöltés dátuma: 2024. szeptember 3.

Tanulmányunkkal a II. világháború 1944-es eseményeinek nyolcvanadik évfordulója kapcsán USA-beli és magyar források felhasználásával kívánunk adalékkal szolgálni egyrészt az események történeti feltárásához, másrészt a világháború alatt Magyarországon lezuhant amerikai repülőgépek történetének kutatásához.³ Emellett egy mára már sajnálatos módon elfeledett szentesi orvos, dr. Rózsavölgyi József (1889–1960) amerikai kapcsolatait kívánjuk feltárni, és egyben az emléke előtt szeretnénk tisztelegni.

A történet vázlata

1944. december 18-án Szentes határában (egészen pontosan a várostól körülbelül 15 kilométerre északra) lezuhant egy amerikai katonai bombázó, egy Boeing B-17 Flying Fortress repülőgép. Pilótája és másodpilótája sikeresen katapultált. Másnap a két amerikait az akkor már két hónapja szovjet megszállás alatt lévő Szentes katonai parancsnokságára vitték, ahonnan a tolmácsoláshoz odarendelt dr. Rózsavölgyi József fül-orr-gégész főorvos házába távozhattak az ő meghívására, és ott három napig élvezték a vendégszeretetét. December 23-án a hadiparancsnokság a pilótáknak vonat- és repülőutat szervezett Bukarestbe, majd onnan vissza az olaszországi Bariba, az amerikai bázisra. A Bariban leadott jelentésükben, illetve annak 1987-ben az amerikai 99. bombázó csoport⁴ hírlevelében megjelentetett másolatában olvasható, hogy mi is történt a Szentesnél lezuhant B-17-es legénységével.⁵

A lezuhant B-17-es bombázó, amit a húszéves John B. Clark alhadnagy pilóta és a tizennyolc éves Howard G. Theobald alhadnagy másodpilóta vezetett, és amely összesen nyolcfős legénységgel repült, a Harmadik Birodalom területén, Blechhammerben (ma Blachownia Śląska, Lengyelország) található Oderthal szintetikus olajgyárának bombázására indult. A repülőgépet a célpont fölött légvédelmi rakéta találta el, ami a személyzet egyik tagját megsebesítette, és a gépben is károkat okozott. Bár a bombázó megsérült, a pilótáknak sikerült megkezdeniük a visszatérést a Bariban lévő bázisra, ahova útjuk Magyarország felett vezetett. Azonban Győr fölött a gép motorja meghibásodott, és a pilóták úgy döntöttek, hogy jobb lesz, ha a frontvonalon átrepülve a szövetségesek, azaz a szovjet hadsereg által ellenőrzött terület biztonságába kerülnek. Ezt meg is tették, Budapesttől körülbelül 8 kilométerre délre. Azonban tíz perccel később Kecskemét felett szovjet vadászgépek tévedésből megtámadták a saját

³ A bombázó csoport – angolul *bombardment group* vagy *bomb group* – az USA katonai légierijének nehézbombázó egysége volt a II. világháború idején. https://en.wikipedia.org/wiki/Bombardment_group. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

⁵ A 99. bombázó csoport veteránjainak történeti társasága 1987. szeptember 1-én megjelent hírlevelének vonatkozó része: *99th Bomb Group*, vol. 7, no. 5, pp. 4–5.: <https://www.99bombgroup.org/newsletters/198705-WWII-99th-Bomb-Group-Newsletter-Sept-1-1987.pdf>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3

szövetségesük bombázóját, a B-17-est, ami így további károkat szenvedett. A pilótákon kívül a személyzet többi tagja a gép elhagyása mellett döntött. A két pilóta pedig megkísérelte egy repülőtérré felé venni az irányt, hogy ott szállhassanak le, de a B-17-es szárnya végén található plusz benzintartály, a „Tokyo tank” égni kezdett, majd pedig az egész szárny is, ami a fő benzintartályokat is veszélyeztetve. Így a pilóták a gép elhagyására kényszerültek. Ez Szentes közelében sikerült, a repülőgép pedig a várostól északra egy kukoricaföldre zuhant. Clark pilóta és Theobald másodpilóta ejtőernyőjével biztonságban földet ért, elég nagy távolságra a személyzet többi tagjától, akik Kecskemét határában landoltak. A pilótákat szovjet és román katonák igazoltatták, és jól bántak velük. Az éjszakát egy tanyán töltötték, majd másnap, december 19-én bementek Szentesre, ahol a szovjet katonai parancsnokság felhívta Kecskemétet, majd elkezdték szervezni a visszajuttatásukat a bari bázisra. A személyzet néhány hetes, viszontagságos visszaút után Bariban találkozott újra, kivéve a legénység egyetlen sérült tagját, Harry W. Austin őrmestert, aki nem élte túl az ejtőernyős ugrást, és a Kecskemét melletti Jakabszállás templomkertjében temették el.

A pilóták Bariban leadott jelentésének B mellékletében megemlítették a szentesi dr. Rózsavölgyi József közkórházi főorvost, aki „nagyon segítőkész volt, a célszemélyeket etette és vendégül látta”.⁶

A szentesi orvos

Rózsavölgyi József 1889. július 6-án született Bihar községben (Nagyváradtól néhány mérföldre északra; ma Biharia, Románia), nagybirtokos családban, Rózsavölgyi László és Komlóssy Terézia legidősebb fiaként.⁷ Iskolai tanulmányait Nagyváradon, majd Miskolcon végezte, ezután pedig Budapesten, Berlinben és Genfben tanult orvosnak, és 1913-ban a Budapesti Tudományegyetem orvosi karán szerzett diplomát.⁸ (Az egyetem a Pázmány Egyetem, majd a későbbi Eötvös Loránd Tudományegyetem, ELTE, elődje volt, míg annak orvosi kara a mai Semmelweis Egyetem, SE, elődje). Rózsavölgyi az I. világháború alatt, 1915-től katonai kórházakban szolgált, többek között Szentesen. Vélhetően ekkor ismerkedett meg Zsoldos Vilma Annával (1898–1961), a város híres vállalkozójának és gépészmérnökének, néhai Zsoldos Ferencnek a lányával, akit másfél évvel a lány nagykorúvá válása után, 1917.

⁶ „Dr. Rózsavölgyi József közkórházi főorvos of Szentes was very helpful, fed sources and entertained them”, *99th Bomb Group*, vol. 7, no. 5, p. 5. <https://www.99bombgroup.org/newsletters/198705-WWII-99th-Bomb-Group-Newsletter-Sept-1-1987.pdf>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

⁷ *Házassági anyakönyvi bejegyzés*: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G9QF-7LVN?i=39&cc=1452460&cat=4119344>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

⁸ Csikvári Antal, szerk. *Csongrád vármegye*. Vármegyei szociográfiák 1. Budapest, 1938, 291. old.

október 16-án vett feleségül.⁹ (Vilma apai nagyapja, szintén Zsoldos Ferenc a város iparának jól ismert alapítója, Szentés nagy tekintélyű polgára volt, akinek nevét ma a műszaki középiskola viseli.) Rózsavölgyi József és Zsoldos Vilma házasságából két gyermek született: 1918. augusztus 11-én fiuk, Ferenc László,¹⁰ 1921. február 23-án pedig lányuk, Éva Julianna.¹¹

Másfél évvel lánya születése után, 1922. november 6-án dr. Rózsavölgyi József az SS Saxonia nevű hajóval Hamburgból New Yorkba érkezett, New York úti céllal – a hajó utaslistája tanúsága szerint.¹² (Az utaslista a keresztnevét „Joe”-ként adja meg, és azt az információt is tartalmazza, hogy Rózsavölgyi doktor anyanyelvén kívül németül és franciául is beszélt.) Ezzel vette kezdetét a család kilenc évig tartó amerikai tartózkodása. Az orvost felesége és gyermekei egy évvel később követték: ők Cherbourgból az SS Aquitania fedélzetén hajóztak ki, és 1923. november 22-én érkeztek meg, úti céljuk a Texas állambeli Meyersburg volt.¹³ Rózsavölgyiék kimenetele az USA-ba irányuló bevándorlást drasztikusan korlátozó első törvény, az 1921-es *Emergency Quota Act* elfogadása után és a korlátozásokat megszilárdító, 1924-es bevándorlási törvény, az *Immigration Act* előtt történt, de Rózsavölgyi doktor mint képzett szakember valószínűleg különleges elbánásban részesült.

Az 1930. januári népszámlálás idején Rózsavölgyiék a West Broadwayn éltek Cueróban, egy akkoriban körülbelül négy és fél ezer lakosú kisvárosban, a texasi Meyersburgtól néhány kilométerre északra, és Corpus Christi nagyvárostól körülbelül 160 kilométerre északra. A gyerekek tizenegy és kilenc évesek voltak, és a család minden tagja beszélt angolul, de még nem voltak amerikai állampolgárok.¹⁴ A családfő egy másik, 1930. augusztus 19-i hajólistán is szerepel, az SS Olympic fedélzetén utazó, amerikai

⁹ Házassági anyakönyvi bejegyzés: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G9QF-7LVN?i=39&cc=1452460&cat=4119344>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

¹⁰ Születési anyakönyvi bejegyzés: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G9QF-714F?i=215&cc=1452460&cat=4119344>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

¹¹ Éva pontos születési idejét 1947-es házassági anyakönyvi bejegyzéséből tudjuk: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G9QF-7K1G?i=249&cat=4119344>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

¹² *New York City. Bevándorlási dokumentáció:* <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C95R-C9MZ-L?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AJNLR-1WT&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

¹³ *New York City. Bevándorlási nyilvántartások:* <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C9RB-TQWK?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AJN8Y-53R&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

¹⁴ *Amerikai Egyesült Államok. Népszámlálási feljegyzések. Texas:* <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9RZD-J54?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AH5FZ-23Z&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

állampolgárságú utasok listáján,¹⁵ akkor is New Yorkba tartott. A dokumentumból az is kiderül, hogy amerikai állampolgárságát a cuerói bíróság igazolta; úti célja szintén Cuero volt. Rózsavölgyiek amerikai állampolgárságukat tehát valamikor 1930 első felében kaphatták meg.

Rózsavölgyi az USA-ban töltött évei alatt fül-orr-gégész szakorvosi képesítést szerzett. Arra nézve nincs adat, hogy pontosan hol dolgozott, de valószínűsíthető, hogy a cuerói Burns Kórházban, a környék legnagyobb egészségügyi központjában. A Burns Kórházat 1873-ban alapították, és az 1920-as évekre már egy nagy, négyemeletes épületben működött (ami ebben a kisvárosban feltűnően nagy létesítmény lehetett). Rózsavölgyi neve nem szerepel az amerikai újságadatbázisban, a newspapers.com-ban. Rózsavölgyi fia, Ferenc 1943. május 11-én, amikor már ügyvédjelölt volt, az aznapi *Pesti Hírlap* ötödik oldalán megjelent rövid, *A százéves törvény* című cikkében¹⁶ gyermekkorra legboldogabb időszakaként írta le az Egyesült Államokban töltött éveket. A cikkben arról írt, hogy iskolásként részt vett egy texasi bírósági tárgyaláson, és hosszasan elmélkedett az alkalmazott törvénnyel és az ítélettel kapcsolatban – ez a korai élménye meghatározó szerepet játszhatott abban, hogy felnőve jogász lett belőle. (Érdekes módon a cikkben említett eseménynek, egy szállodatűznek, és az azzal kapcsolatos pernek, valamint a név szerint említett ügyvédnek, vádlottnak és egyéb személyeknek nincs nyoma a newspaper.com újság-adatbázisban – lehetséges, hogy a szerző tényeket, neveket megváltoztatott az írásában.)

Nem tudni, miért, de az amerikai állampolgárság megszerzése után két éven belül a család visszaköltözött Szentesre. A *Központi Értesítő* 1932. november 3-i, 44. száma közölte, hogy ugyanezen év február 23-án „Dr. Rózsavölgyi Józsefet a szentesi Zsoldos Gőzmalom, Ipari és Kereskedelmi Részvénytársaság cégjegyzési joggal rendelkező igazgatósági tagjává választották”.¹⁷ (Ezt a tisztséget 1937-ig töltötte be a „Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz” kötetei szerint.¹⁸) 1933-ban kinevezték a szentesi városi kórház „fül-, orr-, torok- és

¹⁵ *New York City. Bevándorlási dokumentáció:* <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-95H9-6LD?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A24FP-75T&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

¹⁶ *Pesti Hírlap* 65/55 (1943. május 11) 5.:

https://adt.arcanum.com/en/view/PestiHirlap_1943_03/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+Ferenc%22+1943+Pesti&pg=70&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

¹⁷ *Központi Értesítő*, 57/44 (1932. november 3.):

https://adt.arcanum.com/en/view/Kozponti_Ertesito_1932_2/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+Zsoldos&pg=361&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

¹⁸ *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz*, 11/3–4 (1935–1936):

https://adt.arcanum.com/en/view/KompaszGPT_1935-1936_03-04/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+Zsoldos&pg=945&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

gégegyógyászati” főorvosává,¹⁹ ahol a jól ismert dr. Bugyi István sebész főorvos és igazgató (akinek nevét 1988 óta viseli a kórház) mellett dolgozott nyugdíjazásáig, 1943-tól mint a fül-orr-gége osztály vezető főorvosa.²⁰ Közéleti szerepet is vállalt a városban: 1934 februárjában például tagja lett a városi Idegenforgalmi Tanácsnak, amely az országban elsőként Szentesen jött létre – erről még a *Pesti Napló* is beszámolt.²¹ Ugyancsak 1934-ben a budapesti *Az Est* napilap november 7-i tudósításában olvashatunk Rózsavölgyiről és kollegáiról, ugyanis az angol Lloyd biztosítótársaság éppen Magyarországon tartózkodó igazgatója, Leslie Paul Cooper autójával balesetet szenvedett Szentes határában, majd miután a városi kórházban elkezdett felépülni életveszélyes sérüléseiből, meglepetten konstataálta, hogy orvosai – dr. Bugyi István, felesége, dr. Weber Stefánia és dr. Rózsavölgyi József – kitűnő angolsággal társalogtak vele az állapotáról.²² 1939. június 15-én a város lapja, a *Szentesi Napló* arról tudósított, hogy „erős irammal” indult meg Rózsavölgyi Ady Endre utca (az 1930-as években „Báró Harucker” utca) 18. szám alatti, Antal Endre építész-mérnök, Szentes város főmérnöke által tervezett házának építése,²³ amelynek modernségét (és talán így az esemény hírértékét) a vasbeton tetőszerkezet és a városban elsőként kialakításra kerülő légvédelmi pince adta.

Annak nincs követhető nyoma a korabeli újságokban vagy más, az 1930-as évekből megmaradt dokumentumokban, hogy a közel egy évtizedes amerikai tartózkodás milyen nyomott hagyott Rózsavölgyi életében, gondolkodásában, esetleg politikai nézeteiben. Ez csak a II. világháború éveit alatti tettei révén válik nyilvánvalóvá. Többek között élete nagy tragédiája is, amit most, sok évtizeddel a háború után az USA-beli internetes adatbázisokban megtalálható, nemrégiben titkosítás alól kivont iratokból mint mozaikkockákból lehet összerakni.

Menedék az amerikai pilóták részére

¹⁹ Csíkvári Antal (szerk.): *Csongrád vármegye: Vármegyei Szociográfiák I.* Budapest, 1938. 464. hasáb: https://adt.arcanum.com/en/view/CsaladHely_MonografiaMegye_CsongradVarmegye/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+1933&pg=576&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

²⁰ *Szentesi Napló*, 24/25 (1943. február 25.) 6.: https://adt.arcanum.com/en/view/SzentesiNaplo_1943_02/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+f%C3%BCl+orr&pg=89&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

²¹ *Pesti Napló*, 85/34 (1934. február 13.) 2.: https://adt.arcanum.com/en/view/PestiNaplo_1934_02/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+idegenforgalmi&pg=245&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

²² *Az Est*, 25/250 (1934. november 7.) 11.: https://adt.arcanum.com/en/view/AzEst_1934_11/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+Lloyd&pg=40&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

²³ *Szentesi Napló*, 21/134 (1939. június 15.) 5.: https://adt.arcanum.com/en/view/SzentesiNaplo_1939_06/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+Szentes+Endre+Antal&pg=84&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Arra, hogy Rózsavölgyiek három napig vendégül látták az 1944. december 18-án Szentesenél földet ért amerikai repülősokeket, valószínűleg már csak az érintett családok leszármazottai emlékeznének, ha az amerikai kormányzat nem készített volna feljegyzéseket, amelyek dokumentálják a háború alatt Európában lezuhant amerikai repülősokekkel való bánásmódot. A háború alatt több ezer amerikai bombázó repült Európa felett, rendkívül veszélyes feladatokat teljesítettek, ami a bevetett amerikai repülősokek közel egyharmadának halálához vezetett. Sokan kénytelenek voltak kényszerleszállást végrehajtani, vagy katapultálni a repülőgépekből, és ejtőernyővel földet érni. Az amerikai levéltárakban fellelhető akták a lezuhant repülősokek életének és sok esetben a haza- vagy a bázisra való visszajutásuknak dokumentációját tartalmazzák. Megtalálhatók köztük a szövetséges területekre történő visszatérésre vonatkozó dokumentumok, amelyekből kirajzolódik, hogy a repülőgépek földet ért személyzetét Európa-szerte civil személyek spontán kialakuló hálózata segítette a túlélésben, akik sokszor életüket kockáztatva segítettek az amerikai katonáknak. 1944-től kezdődően a Magyarországra vonatkozó iratok is megjelennek az archívumokban, amelynek titkosítását nemrégiben feloldották.

A háború után az amerikaiak igyekeztek felkutatni az amerikai repülősokeket segítő személyeket, és valamilyen kártérítést ajánlottak fel nekik, vagy hálájukat igyekeztek kifejezni. Az említett iratanyagokból megismerhetők az érintettek nevei és tevékenységük. A Rózsavölgyi Józsefre vonatkozó dokumentumok a „Magyar segítők” („Hungarian Helpers”) című mappában találhatók,²⁴ ezek mintegy százhetvenöt olyan személy esetét dokumentálják, akik segítséget nyújtottak a magyar területen földet ért repülősokeknek. Az iratokból kiderül, hogy 1946 márciusában a budapesti Amerikai Katonai Misszióban létrehoztak egy irodát, amelynek az volt a feladata, hogy ezeket a segítőket felkutassa. Ezt az irodát kezdetben egy bizonyos Andrew P. Szekely vezette, aki újsághirdetések és rádióban elhangzó felhívások útján arra ösztönözte az embereket, hogy jelentkezzenek náluk a repülősokeket segítőkről szóló beszámolókkal. Az USA-beli sorozási jegyzék adatai szerint Andrew P. Szekely kapitány – avagy Székely András Péter – Budapesten született 1921. szeptember 3-án,²⁵ és az 1940-es évek elején a Penn State College diákvízummal az USA-ban, Pennsylvania államban

²⁴ U. S. National Archives Catalog (‘Amerikai Egyesült Államok Nemzeti Levéltára, Katalógus’), Record Group 498: Records of Headquarters, European Theater of Operations, United States Army (World War II) (‘498-as Iratsorozat: az USA Hadseregének II. világháborús iratai az európai hadszíntér főparancsnokságaiból): <https://catalog.archives.gov/id/5701228>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

²⁵ Pennsylvania, Draft Registration (‘Pennsylvania, Sorozási Jegyzék’): <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSHW-NBB5?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AQ2SB-QKGW&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

tartózkodott hallgatóként.²⁶ Szintén a sorozási lap tanúskodik arról, hogy 1942 januárjában bevándorló státuszért folyamodott; majd pedig december 4-én a háború idejére katonai szolgálatba lépett – az akkori bejegyzés szerint „még nem [USA] állampolgár”.²⁷ Székely András a Budapesti Telefongyár egyik alapítójának és 1938-ig egyik igazgatójának, a zsidó származású Székely Izidornak (Izsó, Imre) a fia volt: az amerikai sorozási jegyzékben megadott budapesti címe azonos az igazgató budapesti lakcímjegyzékben szereplő címével,²⁸ és Székely András halotti anyakönyvi bejegyzése is őt azonosítja apjaként.²⁹ Székely András tehát így került 1946-ban amerikai századosként Budapestre, ahol a „magyar segítők” ügyeivel foglalkozott. Az újsághirdetéseken olvasott és rádióban hallott felhívásokra reagáló személyeknek magyar nyelvű kérdőívet küldött kitöltésre, amelyben azok dokumentálhatták tevékenységüket. Ezek a kérdőívek, továbbá a katonai misszió irodája és a segítők között váltott levelek alkotják az előkerült amerikai levéltári dokumentumok nagy részét, és érdekes pillanatképeket adnak az amerikaiakat segítő személyek életéről a magyar történelem e kritikus időszakában, a háború utolsó évében, illetve egészen 1947-ig.

A Rózsavölgyi által kitöltött kérdőív és a budapesti irodával váltott levelek alapján ismerhetjük meg a pilóták történetének további részleteit.³⁰ A budapesti amerikai misszióval való levelezés során Rózsavölgyi is beszámolt az eseményekről, és megjegyezte, hogy anyagi ellenszolgáltatást nem kér, de „köszönőlevelet szívesen fogadna”. Az akta a következő megjegyzéssel zárul: „Személyes köszönetnyilvánítás. További intézkedés nem történt”.

A történet azonban – úgy tűnik – ennél többről szól. A kérdőív és a levélváltás részletekkel szolgál a Rózsavölgyi családról a háború kései szakaszában és a háború utáni tapasztalataikról. Ezek a részletek az általuk átélt eseményeket és amerikai életük hatását helyezik új megvilágításba, és megmagyarázzák azt is, hogy miért fordultak felebaráti szeretettel azokhoz az idegenekhez, akiket rövid időre az életükbe sodort a háború.

²⁶ Uo.

²⁷ United States World War II Army Enlistment Records, 1938–1946 ('Az Egyesült Államok II. világháborús hadsereg bevonulási nyilvántartása, 1938–1946'): <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:K8TC-WT7>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

²⁸ *Budapesti telefonkönyvek, 1940*:

https://adt.arcanum.com/en/view/FszekCimNevTarak_20_019_04/?query=%22Sz%C3%A9kely+Imre%22+Ben cz%C3%BAr&pg=480&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

²⁹ *Halotti anyakönyv*: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9PT9-9Q73?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6VBH-2VZ4&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

³⁰ U. S. National Archives Catalog ('Az Egyesült Államok Nemzeti Levéltára, Katalógus'), *Records of Headquarters, European Theater of Operations, United States Army (World War II), 1942–1947* ('Az Egyesült Államok hadseregének európai hadszíntéri parancsnokságának iratai (II. világháború), 1942–1947'), *Rózsavölgyi, Dr. Josef*: <https://catalog.archives.gov/id/26310823>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Másfél hónappal azelőtt, hogy az amerikai pilóták Szentes közelében földet értek, és karácsony előtt néhány napig dr. Rózsavölgyi vendégszeretetét élvezték, 1944. november 2-án huszonhat éves korában meghalt dr. Rózsavölgyi Ferenc, az orvos ügyvédjelölt fia a budapesti Gömbös Gyula út 25. szám alatti (ma Alkotás utca) katonai kórházban.³¹ Szüleit csak fél évvel később, 1945. május közepén értesítették haláláról, a halotti anyakönyvi bejegyzést csak 1945. augusztus 4-én vezették be Budapest XII. kerületében. Rózsavölgyi Ferenc egyetemet végzett, és így 1940. január 1-jétől őrmesterként regisztrálták a magyar honvédségbe. Később behívták katonai szolgálatra, de 1943 júliusában megfosztották tiszti rangjától „angol-szász barátság miatt”, és mivel „többízben adott kifejezést rokonszenvének az angolszász hatalmak iránt, azzal, hogy nem akar a náci mellett harcolni” – ahogy azt édesapja 1946 márciusában a Székely Andrásnak írt levelében kifejtette. Közkatonaként a frontra küldték, megsebesült, és a budapesti hadikórházban halt meg. Gyerekkori, USA-beli éveit egyértelműen más pályára állították, mint ami vidéki orvos fiaként várható lett volna tőle: felemelte a szavát, hogy a náci Németországért nem akar harcolni, és ezt a háborúban az életével fizették meg vele.

Ferenc nővére, Éva szintén szokatlan utat járt be kisvárosi magyar hajadon létére az 1940-es évek közepén: 1945-ben több hónapig az amerikai hadsereg titkárnőjeként és tolmácsként dolgozott az amerikai megszállás alatt álló Bajorországban. Vőlegénye, az 1922-es születésű Jablánczy Sándor (főiskolai hallgató, a nagyváradi lovas tüzér osztály hadnagya) eközben szovjet hadifogoly volt: egy magyarországi második világháborús adatbázisban megtalálható hadifogoly kartotékja, valamint egy 1946 decemberében Éva által benyújtott, Sándor szabadon bocsátását („hazahozatalát”) kérő beadvány.³² Sándor egyébként Ferenc legjobb barátja volt, sőt az egyetlen barátja, aki kitartott Ferenc mellett tiszti rangjától való megfosztása után – ahogy azt dr. Rózsavölgyi Székelyhez írt leveléből megtudjuk –, és liberális nézeteket valló demokrata volt, ahogy azt dr. Rózsavölgyinek a fiatalember jelleméért kezeskedő nyilatkozatából megtudjuk, amit lánya beadványával együtt nyújtottak be.³³ Ez utóbbi nyilatkozatból az is kiderül, hogy dr. Rózsavölgyi és fia is feketelistára került a nyilasok uralma idején, 1944 októbere és 1945 márciusa között.

³¹ *Halotti anyakönyvi bejegyzés:* <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-D1LG-H8?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AQPRH-PJLP&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

³² Magyar Nemzeti Levéltár (Budapest), Adatbázisok Online, Szovjetunióba elhurcoltak, MDP Hadifogoly Iroda iratai: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/imgview/mdp-hadifogoly-iroda/FF95459708DE42A57B3F7F355587B56A/1>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

³³ Magyar Nemzeti Levéltár (Budapest), Adatbázisok Online, Szovjetunióba elhurcoltak, MDP Hadifogoly Iroda iratai: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/imgview/mdp-hadifogoly-iroda/20C5A096472549378549921A869AEB55/7>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

A máig élő emlékezet

Az amerikai évek és tapasztalatok megváltoztatták Rózsavölgyiek életútját, és így egészen másképp cselekedtek azokban a helyzetekben, ahová a sors sodorta őket, mint ahogyan az a történelem e viharos időszakában az ő helyzetükben lévő magyar vidéki értelmiségi családtól talán megszokottabb lett volna.

1947. augusztus 12-én Rózsavölgyi Éva férjhez ment Jablánczy Sándorhoz.³⁴ Egy fiuk és egy lányuk született. Sándor 1999-ben, hetvenhét éves korában, Éva pedig 2013-ban, kilencvenkét évesen halt meg.

Dr. Rózsavölgyi József nyugdíjazásáig a szentesi kórház fül-orr-gégész főorvosa volt, és 1960 júniusában, hetvenegy éves korában halt meg Szentesen agyvérzés következtében.³⁵ Az Amerikai Orvosszövetség (American Medical Association, AMA), amely élete végéig amerikai orvosként tartotta számon, 1961. szeptember 6-án iktatta halálát.³⁶ Özvegye, Zsoldos Vilma néhány nappal férje halálának első évfordulója előtt felakasztotta magát.³⁷

A két amerikai repülő között, akik 1944 decemberében Szentesre kerültek, a tizennyolc éves Howard G. Theobald másodpilóta 1945 februárjában, a következő bevetésén, Graz közelében halt meg.³⁸ Holttestét soha nem találták meg, és a mai napig eltűntként tartják nyilván. A pilóta, a huszonkét éves John B. Clark a háború után hazatért a connecticuti Westportba, feleségül vette barátnőjét, Barbarát, befejezte tanulmányait az Amherst Egyetemen és a Harvardon, majd egyetemi oktatóként tanított Ohio államban, 1967-ben halt meg.³⁹ A bevetésen megölt, majd Jakabszálláson eltemetett huszonegy éves Harry W. Austin repülő holttestét később az észak-karolinai Winston-Salemben, szülővárosa közelében temették újra.⁴⁰ Székely András Péter huszonöt éves korában halt meg Kaposváron,⁴¹ miután súlyos sérüléseket szenvedett egy autóbalesetben, amikor 1946 áprilisában Pécsről Budapestre

³⁴ Házassági anyakönyvi bejegyzés: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G9QF-7K1G?i=249&cat=4119344>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

³⁵ Halotti anyakönyvi bejegyzés: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-99QF-77MM?i=220&cat=4119344>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

³⁶ Orvosi nyilvántartó jegyzék: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-89QP-FVJC?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AWFMF-T1T2&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

³⁷ Halotti anyakönyvi bejegyzés: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-L9QF-77WV?i=47&cat=4119344>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

³⁸ American Battle Monuments Commission ('Amerikai Csataemlékművek Bizottsága'): <https://data.abmc.gov/decendent-search/theobald%3Dhoward>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

³⁹ Gyászjelentés: <https://obituaries.bangordailynews.com/obituary/barbara-martin-941804961>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

⁴⁰ Sírok adatbázisa: <https://www.findagrave.com/memorial/39242445/mary-magaline-austin>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

⁴¹ Halotti anyakönyvi bejegyzés: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9PT9-9Q73?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6VBH-2VZ4&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

tartott,⁴² alig egy hónappal azután, hogy Rózsavölgyi doktorral levelezett. A budaörsi amerikai katonai temetőben temették el.

⁴² *Dunántúli Népszava*, 2/81 (1946. április):
https://adt.arcanum.com/en/view/DunantuliNepszava_1946_04/?query=%22Sz%C3%A9kely+Andr%C3%A1s%22+Kaposv%C3%A1r&pg=32&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Summary

American pilots in Szentes in December 1944 as Dr. József Rózsavölgyi's guests

Donald W. Peckham, PhD, and Anna Fenyvesi, PhD Habil.

On December 18, 1944, an American B-17 fighter bomber crashed on the outskirts of Szentes, after being hit on a mission in southeastern Germany and later again also over Hungary. The two pilots successfully parachuted to the ground and spent the next few days in Szentes, returning to their base in Bari, Italy, on December 23. They spent their days in town as guests of Dr. József Rózsavölgyi, the chief ear, nose and throat specialist of the city hospital. The story of this unusual welcome is told here using US and Hungarian sources, including recently declassified US military documents.

This paper aims to mark the 80th anniversary of the events of World War II in 1944, to contribute to the historical research of the events, to the research of the history of the American airplanes that crashed in Hungary during the war, and to explore the American connections of a now sadly forgotten physician from Szentes, Dr. József Rózsavölgyi (1889–1960), and to pay tribute to his memory.

Felhasznált irodalom

Vö. www.legihaboru.hu, Oláh András Pál és Mohos Nándor kutatói weboldalával. Utolsó letöltés dátuma: 2024. szeptember 3.

A bombázó csoport – angolul bombardment group vagy bomb group – az USA katonai légierojének nehézbombázó egysége volt a II. világháború idején. https://en.wikipedia.org/wiki/Bombardment_group Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

A 99. bombázó csoport veteránjainak történeti társasága 1987. szeptember 1-én megjelent hírlevelének vonatkozó része: 99th Bomb Group, vol. 7, no. 5, pp. 4–5.: <https://www.99bombgroup.org/newsletters/198705-WWII-99th-Bomb-Group-Newsletter-Sept-1-1987.pdf>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

„Dr. Rozsavolgyi Jozsef kozkorhazi foorvos of Szentes was very helpful, fed sources and entertained them”, 99th Bomb Group, vol. 7, no. 5, p. 5. <https://www.99bombgroup.org/newsletters/198705-WWII-99th-Bomb-Group-Newsletter-Sept-1-1987.pdf>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Házassági anyakönyvi bejegyzés: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G9QF-7LVN?i=39&cc=1452460&cat=4119344>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Csíkvári Antal, szerk. Csongrád vármegye. Vármegyei szociográfiák 1. Budapest, 1938, 291. old.

Házassági anyakönyvi bejegyzés: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G9QF-7LVN?i=39&cc=1452460&cat=4119344> Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Születési anyakönyvi bejegyzés: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G9QF-714F?i=215&cc=1452460&cat=4119344> Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Éva pontos születési idejét 1947-es házassági anyakönyvi bejegyzéséből tudjuk: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G9QF-7K1G?i=249&cat=4119344> Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

New York City. Bevándorlási dokumentáció:

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C95R-C9MZ-L?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AJNLR-1WT&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

New York City. Bevándorlási nyilvántartások:

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C9RB-TQWK?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AJN8Y-53R&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Amerikai Egyesült Államok. Népszámlálási feljegyzések. Texas :

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9RZD-J54?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AH5FZ-23Z&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

New York City. Bevándorlási dokumentáció:

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-95H9-6LD?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A24FP-75T&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Pesti Hírlap 65/55 (1943. május 11) 5.:

https://adt.arcanum.com/en/view/PestiHirlap_1943_03/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+Ferenc%22+1943+Pesti&pg=70&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Központi Értesítő, 57/44 (1932. november 3.):

https://adt.arcanum.com/en/view/Kozponti_Ertesito_1932_2/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+Zsoldos&pg=361&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz, 11/3–4 (1935–1936):

https://adt.arcanum.com/en/view/KompaszGPT_1935-1936_03-04/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+Zsoldos&pg=945&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Csíkvári Antal (szerk.): Csongrád vármegye: Vármegyei Szociográfiák 1. Budapest, 1938. 464. hasáb:

https://adt.arcanum.com/en/view/CsaladHely_MonografiaMegye_CsongradVarmegye/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+1933&pg=576&layout=s. Utolsó

letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Szentesi Napló, 24/25 (1943. február 25.) 6.:

https://adt.arcanum.com/en/view/SzentesiNaplo_1943_02/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+f%C3%BCI+orr&pg=89&layout=s. Utolsó letöltés dátuma:

2024. augusztus 3.

Pesti Napló, 85/34 (1934. február 13.) 2.:

https://adt.arcanum.com/en/view/PestiNaplo_1934_02/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+idegenforgalmi&pg=245&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024.

augusztus 3.

Az Est, 25/250 (1934. november 7.) 11.:

https://adt.arcanum.com/en/view/AzEst_1934_11/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+Lloyd&pg=40&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Szentesi Napló, 21/134 (1939. június 15.) 5.:

https://adt.arcanum.com/en/view/SzentesiNaplo_1939_06/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+Szentes+Endre+Antal&pg=84&layout=s. Utolsó letöltés

dátuma: 2024. augusztus 3.

U. S. National Archives Catalog ('Amerikai Egyesült Államok Nemzeti Levéltára, Katalógus'), Record Group 498: Records of Headquarters, European Theater of Operations, United States Army (World War II) ('498-as Iratcsoport: az USA Hadseregének II. világháborús iratai az európai hadszíntér főparancsnoksgágaiból):

<https://catalog.archives.gov/id/5701228>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Pennsylvania, Draft Registration ('Pennsylvania, Sorozási Jegyzék'):

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSHW-NBB5?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AQ2SB-QKGW&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

United States World War II Army Enlistment Records, 1938–1946 ('Az Egyesült Államok II. világháborús hadsereg bevonulási nyilvántartása, 1938–1946'):

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:K8TC-WT7>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Budapesti telefonkönyvek, 1940:

https://adt.arcanum.com/en/view/FszekCimNevTarak_20_019_04/?query=%22Sz%C3%A9kely+Imre%22+Bencz%C3%BAr&pg=480&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Halotti anyakönyv: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9PT9-9Q73?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6VBH-2VZ4&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

U. S. National Archives Catalog ('Az Egyesült Államok Nemzeti Levéltára, Katalógus'), Records of Headquarters, European Theater of Operations, United States Army (World War II), 1942–1947 ('Az Egyesült Államok hadseregének európai hadszíntéri parancsnokságának iratai (II. világháború), 1942–1947'), Rozsavolgyi, Dr. Josef: <https://catalog.archives.gov/id/26310823>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Halotti anyakönyvi bejegyzés: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-D1LG-H8?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AQPRH-PJLP&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Magyar Nemzeti Levéltár (Budapest), Adatbázisok Online, Szovjetunióba elhurcoltak, MDP Hadifogoly Iroda iratai: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/imgview/mdp-hadifogolyiroda/FF95459708DE42A57B3F7F355587B56A/1>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Magyar Nemzeti Levéltár (Budapest), Adatbázisok Online, Szovjetunióba elhurcoltak, MDP Hadifogoly Iroda iratai: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/imgview/mdp-hadifogolyiroda/20C5A096472549378549921A869AEB55/7>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Házassági anyakönyvi bejegyzés: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G9QF-7K1G?i=249&cat=4119344>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Halotti anyakönyvi bejegyzés: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-99QF-77MM?i=220&cat=4119344>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Orvosi nyilvántartó jegyzék: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-89QP-FVJC?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AWFMF-T1T2&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Halotti anyakönyvi bejegyzés: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-L9QF-77WV?i=47&cat=4119344>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

American Battle Monuments Commission ('Amerikai Csataemlékművek Bizottsága'): <https://data.abmc.gov/decendent-search/theobald%3Dhoward>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Gyászjelentés: <https://obituaries.bangordailynews.com/obituary/barbara-martin-941804961>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Sírok adatbázisa: <https://www.findagrave.com/memorial/39242445/mary-magaline-austin>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Halotti anyakönyvi bejegyzés: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9PT9-9Q73?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6VBH-2VZ4&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Dunántúli Népszava, 2/81 (1946. április): https://adt.arcanum.com/en/view/DunantuliNepszava_1946_04/?query=%22Sz%C3%A9kely+Andr%C3%A1s%22+Kaposv%C3%A1r&pg=32&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.